

EIS-nieuws

EIS-dag 2019

De EIS-dag 2019 had als titel 'There will be blood' en stond in het teken van bloedzuigende insecten. Theo Zeegers gaf een overzicht van stekers en bijters in het dierenrijk en in aparte lezingen werd ingegaan

De EIS-dag vond plaats in Utrecht en was met 250 deelnemers goed bezocht (foto Roy Kleukers)

op steekmuggen, knutten, kriebelmuggen, mijten op libellen en bloedzuigers. Buiten het thema was er aandacht voor beeldherkenning, het Groene Cirkels Bijenlandschap en nieuwe soorten in 2018.

Roy Kleukers

Verhuizing EIS-bureau

Het EIS-bureau is de afgelopen twee jaar gehuisvest geweest in de tijdelijke accommodatie van Naturalis aan de Vondellaan in Leiden. Per 1 juli zijn we terugverhuisd naar Darwinweg 2, waar de nieuwbouw van Naturalis wordt afgerond. Op 31 augustus opent Naturalis haar deuren voor het publiek en zijn ook de collecties en bibliotheek weer toegankelijk.

Roy Kleukers

Stagiair Geron Bloem

Ik ben momenteel vierdejaars student aan HAS Hogeschool te Den Bosch, en in de periode juni-december 2018 heb ik stage gelopen bij EIS en Naturalis. Hoofdonderwerp was het in kaart brengen van de diversiteit aan geleedpotigen in de tropische kassen van Diergaarde Blijdorp, Rotterdam. Ook onderzocht ik wat de effectiviteit is van bepaalde verzamelmethode, wat de onderlinge relaties zijn tussen de gevonden soorten en of er potentiële plaagsoorten of invasieve exoten aanwezig waren.

Toen begeleider Jinze Noordijk mij op de hoogte bracht van de mogelijkheid om met dit onderwerp aan de slag te gaan, twijfelde ik geen moment. Het leek mij een fantastische uitdaging. Ik was reeds tien jaar geleden begonnen om mijn kennis van insecten en met name spinnen te vergroten, en dit was voor mij de ideale kans om mijn talenten in te zetten.

Ik heb in een drietal tropische kassen (Amazonica, Kwekerij, Victoria Serre) geleedpotigen geïnventariseerd met vier verschillende methoden: uitgelegde bananen, handvangsten, potvallen en strooiselmonsters. Over een periode van zes weken (inclusief een pilot naar de vangmethode was het acht weken) heb ik elke maandag bananen en potvallen bemonsterd en elke dinsdag handvangstrondes gedaan en strooiselmonsters genomen. Ik heb zelf vrijwel alle spinachtigen, Myriapoda, mieren, kakkerlakken, oormwormen en pissebedden tot op soort gedetermineerd. De rest van het materiaal is door een groot aantal specialisten zo ver mogelijk op naam gebracht. Een kleine honderd organismen is gedetermineerd door de COI-sequentie te bepalen en die te vergelijken met data in BOLD. Na afloop van de inventarisaties en determinaties heb ik diverse statistische analyses uitgevoerd, voedselwebben geconstrueerd en voor elke soort bepaald of deze een plaag zou kunnen vormen binnen de kassen of in het buitengebied een bedreiging voor inheemse fauna. Het onderzoek heb ik uitgewerkt in een Engelstalig onderzoeksverslag.

De inventarisaties hebben maar liefst 113 soorten opgeleverd, waarvan 13 nieuw voor Nederland! De spectaculaire vondsten worden in de loop van dit jaar uitgewerkt in een aantal artikelen. De stage heeft al mijn verwachtingen overtroffen. Het was een geweldig leuke en vooral ook heel leerzame tijd! Ik heb onder andere ervaring opgedaan met verschillende verzamelen en determinatiemethoden en het determineren van onder meer miljoenpoten, pissebedden, mieren en pseudoscorpionen. Jinze heeft mij bovendien uitstekend begeleid en mij zoveel mogelijk vrijgelaten zodat ik het onderzoek heel zelfstandig heb kunnen uitvoeren. Kortom een stage die ik nooit zal vergeten!

Geron Bloem

Jaarverslag 2018

Het volledige jaarverslag is te vinden op www.eis-nederland.nl/organisatie.

Cameravallen

In 2018 maakte Laurens Hogeweg van Naturalis/Cosmonio de eerste versie van een automatische cameraval voor insecten. Deze camera maakt elke 10 seconden een foto van een geel scherm, waarna de foto's van insecten via beeldherkenning worden gedetermineerd. Dit lijkt een goede manier om veranderingen in de insectenfauna te registreren. In de komende jaren zal het systeem verder worden ontwikkeld.

De eerste geïmproviseerde versie van de automatische cameraval (foto Laurens Hogeweg)

5000-soortenjaar Hollandse duinen

Het 5000-soortenjaar werd georganiseerd samen met Dunea, Staatsbosbeheer en Waarneming.nl in het nieuwe Nationaal Park Hollandse Duinen. Het bleek al snel dat 5000 soorten in dit zeer diverse landschap makkelijk te halen was. De resultaten zullen in 2019 worden gepubliceerd.

Veldwerk in het de Hollandse Duinen leidt tot groot enthousiasme bij de waarnemers (foto Theodoor Heijerman)

Mieren

Mieren staan de laatste jaren sterk in de belangstelling. Bosmieren spelen een rol in het bosbeheer en voor zeldzame soorten zoals de amazonemier worden speciale projecten uitgevoerd. De plaagmier en het mediterrane draai-gatje krijgen vaste voet aan de grond in Nederland. In 2018 werd een nieuwe atlas gepubliceerd, met veel ecologische informatie. Hierin is voor het

eerst een volledig overzicht van geïntroduceerde soorten opgenomen. Ook is een lijst van bedreigde mierensoorten verschenen waardoor een begin gemaakt kan worden met de bescherming van zeldzamere soorten. Een voorbeeld daarvan is de gewone reuzenmier *Camponotus ligniperda* waarvan afgelopen jaren alle nesten nauwkeurig in beeld zijn gebracht.

Gewone reuzenmier *Camponotus ligniperda* (foto Jinze Noordijk)

Rode lijst bijen

De nieuwe rode lijst bijen werd gepubliceerd. Er staan 23 soorten meer op dan de vorige lijst uit 2003, maar er zijn ook lichtpuntjes, zoals de terugkeer van soorten als de vierbandgroefbij, de donkere klokjeszandbij en de kielstaartkegelbij.

Bijen blijken het goed te doen op onverwachte plekken. Zo blijkt het Rotterdamse havengebied deels bijzonder bloem- en bijenrijk (foto Niels Godijn)

Nieuwe soorten

Fosforworm

Leden van de Vogelwerkgroep Texel zagen tijdens een nachtcursie bij de Horsmeertjes lichtjes langs het pad. Dit bleek de fosforworm *Microscolex phosphoreus*, een exotische regenworm die in Groot-Brittannië een plaag vormt op golfbanen. Dit is de eerste vondst in Nederland.

Fosforworm *Microscolex phosphoreus* (foto Ton van Haaren)

Schildboomsprinkhaan

Vleermuisspecialist Zomer Bruijn dacht eerst dat hij het baltsgeluid van de grootoorvleermuis hoorde in een park in Amersfoort. Dit bleek later echter de schildboomsprinkhaan *Cyrtaspis scutata*. Deze soort is alleen bekend van Zuid- en Midden-Europa. Ze komt voor tot in Midden-

Schildboomsprinkhaan *Cyrtaspis scutata* (foto Zomer Bruijn)

Frankrijk, maar vertoont elders in Europa geen uitbreidingsneigingen.

Meer mijten

Mijten behoren door hun kleine formaat tot de minst bekende dieren van Nederland. Het is daarom verheugend dat het aantal publicaties over deze groep toeneemt. Mosmijten behoren, met de watermijten, tot de best bekende groepen. Toch konden in 2018 18 soorten aan de Nederlandse lijst worden toegevoegd. Daarnaast werd een volledig overzicht van de mesostigmaten gepubliceerd (totaal 458 soorten).

Foto Henk Siepel

Japanse hulstvlieg

Onlangs werden de mijnen van de Japanse hulstvlieg *Phytomyza jucunda* aangetroffen op Japanse hulst en, in geringere mate, hulst. Hiermee zijn er nu twee vliegen bekend die in hulst mineren. De Japanse hulstvlieg is, naast Japan, alleen bekend van België en Nederland.

Japanse hulstvlieg *Phytomyza jucunda* (foto Niels-Jan Dek)

Glasvleugelcicaden

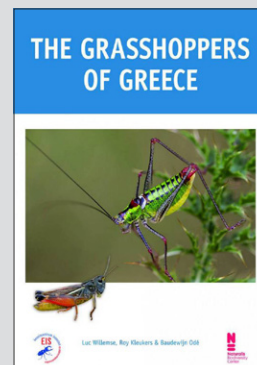
Marco de Haas reviseerde tijdens zijn stage bij EIS de cicadenfamilie Cixiidae. Door zijn werk in de collecties van Naturalis en in het veld kon hij

De glasvleugelcicade *Cixius dubius* (foto Gernot Kunz)

twee soorten toevoegen aan de Nederlandse lijst. Het onderzoek is vastgelegd in een publicatie in Nederlandse Faunistische Mededelingen.

Publicaties

Roy Kleukers

Mathijn Speelman start stage aan heidehommel

Mathijn Speelman van Hogeschool Inholland Delft is per 8 juli begonnen met een 20 weken durende stage aan de heidehommel *Bombus humilis*. In deze periode gaat hij de verspreiding van de soort op de twee resterende locaties in Nederland, de Dwingeloosche Heide en het Bargerveen, in kaart brengen en gaat hij op zoek naar nog onbekende populaties. De heidehommel kwam begin vorige eeuw in een groot deel van Nederland voor. Naast Zuid-Limburg en de Waddeneilanden werd de soort vooral gevonden op de heidegebieden in Oost- en Zuid-Nederland. De laatste populatie in Zuid-Nederland (Strabrechtse Heide) is begin deze eeuw verdwenen en momenteel is de soort beperkt tot Drenthe. Omdat de soort sterk lijkt op de akkerhommel is het niet onwaarschijnlijk dat er populaties over het hoofd zijn gezien. Naast het in kaart brengen van de soort gaat Mathijn kijken naar de biotoop en bloembezoek. Van een deel van de gevonden individuen zal stuifmeel worden afgehaald om zo vast te stellen op welke planten stuifmeel wordt verzameld. Het veldwerk zal tot midden september door gaan. Naast Mathijn zal ook Bureau FaunaX verschillende heidevelden bezoeken en worden er verschillende excursies georganiseerd. De stage zal waarschijnlijk uitmonden in een artikel in Nederlandse Faunistische Mededelingen.

Mathijn Speelman

mel kwam begin vorige eeuw in een groot deel van Nederland voor. Naast Zuid-Limburg en de Waddeneilanden werd de soort vooral gevonden op de heidegebieden in Oost- en Zuid-Nederland. De laatste populatie in Zuid-Nederland (Strabrechtse Heide) is begin deze eeuw verdwenen en momenteel is de soort beperkt tot Drenthe. Omdat de soort sterk lijkt op de akkerhommel is het niet onwaarschijnlijk dat er populaties over het hoofd zijn gezien. Naast het in kaart brengen van de soort gaat Mathijn kijken naar de biotoop en bloembezoek. Van een deel van de gevonden individuen zal stuifmeel worden afgehaald om zo vast te stellen op welke planten stuifmeel wordt verzameld. Het veldwerk zal tot midden september door gaan. Naast Mathijn zal ook Bureau FaunaX verschillende heidevelden bezoeken en worden er verschillende excursies georganiseerd. De stage zal waarschijnlijk uitmonden in een artikel in Nederlandse Faunistische Mededelingen.

Verspreidingsonderzoek rivierkreeften herhaald

Op steeds meer plaatsen worden uitheemse rivierkreeften gemeld. Het gaat om verschillende soorten. Sommige daarvan lopen regelmatig over straat en lijken veel meer gemeld te worden dan andere soorten, maar hoe snel breiden de verschillende soorten zich werkelijk uit? En hebben de dieren effect op de waterkwaliteit?

Deze vragen staan centraal bij het landelijke verspreidingsonderzoek naar uitheemse rivierkreeften dat EIS komend najaar organiseert als onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het betreft een herhaling van het onderzoek dat in 2010 heeft plaats gevonden. Wederom vormen de meetpunten uit het basismetnet van de waterschappen het uitgangspunt voor de onderzoekslocaties.

Enthousiaste vrijwilligers uit heel Nederland zijn bij dezen van harte uitgenodigd om een steentje bij te dragen door één van deze meetpunten te onderzoeken. Eén bemonstering bestaat uit het uitzetten en controleren van drie kreeftkorven gedurende vier achtereenvolgende ochtenden op een specifieke locatie. De korven worden toegestuurd na aanmelding via www.kreeftenonderzoek.nl, waar ook een gedetailleerde overzichtskaart van de meetpunten te vinden is. Om mee te doen is kreeftenvoor-

Turkse rivierkreeft *Astacus leptodactylus* (foto Bram Koesse)

kennis niet noodzakelijk, mits de vangsten fotografisch vastgelegd kunnen worden. De bemonstering dient uitgevoerd te worden tussen 15 augustus en 15 oktober 2019. Meer informatie is te vinden op www.kreeftenonderzoek.nl.

Bram Koesse

Symposium ‘Gaaf het wel goed met de spinnen?’

Op 13 april 2019 organiseerden de Nederlandse Entomologische Vereniging en EIS het symposium ‘Gaaf het wel goed met de spinnen?’ in Wassenaar. De aanleiding was de berichtgeving dat het in elk geval niet goed gaat met de insecten. Daarvoor is zo langzamerhand enig bewijs. Minder insecten betekent minder voedsel voor spinnen. Gaaf het daar dan nog wel goed mee? Veel spinnenliefhebbers hebben het gevoel van niet. Maar is dat onderbuikgevoel hard te maken?

Peter Koomen gaf een voorzet door te proberen iets af te leiden uit twee algemeen toegankelijke gegevensbronnen, namelijk de Catalogus van Nederlandse spinnen (Van Helsdingen 2018), met gepubliceerde gegevens en de website Waarneming.nl, waar sinds 2005 een groeiende stroom niet in druk gepubliceerde spinnewaarnemingen terecht komt. Door het (exponentieel toenemend) aantal ingevoerde waarnemingen van de niet bedreigde kruisspin *Araneus diadematus* in 2005-2018 als referentie te nemen, kan wellicht van andere soorten een indruk gekregen worden of het daar beter of slechter mee gaat. Veel soorten geven geen terugval te zien, maar bijvoorbeeld de lentevuurspin *Eresus sandaliatus* laat een zorgelijk patroon zien. Kortom: voornoemde gegevensbronnen geven dus niet duidelijk aan dat het over de hele linie slecht gaat met de spinnen.

Arthur Decae liet zijn licht schijnen over de (evolutionair gezien) oudste spinnen op aarde: spinnen waarbij de gifkaken niet van opzij naar het midden bijten, maar van boven naar beneden. Ze leven meestal in de grond in tunnels, al dan niet voorzien van een klepje (valdeur) naar de buitenwereld. In Nederland komen maar een paar soorten oude spinnen voor: mijnspinnen van het geslacht *Atypus*. Dit zijn de enige oude spinnen die zich als juveniel kunnen verspreiden door zich aan en draadje mee te

laten voeren met luchtstromen (‘ballooning’). Zodoende hebben ze zich na de laatste ijstijd weer in de lage landen kunnen vestigen. Oude spinnen zijn voedselgeneralisten en overlevingskunstenaars. Alleen permafrost zal ze de das om doen. Klimaatopwarming zal ze eerder goed dan kwaad doen.

Aat Barendregt presenteerde resultaten over spinnen uit potvalen die door Jan Meijer in de periode 1969-2008 waren geplaatst in het Lauwersmeergebied. Het Lauwersmeer werd in 1969 door een dijk afgesloten van de Waddenzee, waarna een successie optrad van zout via brak naar zoet water, met uiteraard grote veranderingen in vegetatie. In die periode van 40 jaar ving Jan 122.134 spinnen van 103 soorten. Analyse laat zien: dat er ook onder de spinnen een aanzienlijk successie optrad, met een komen en gaan van soorten; dat het totaal aantal soorten en de diversiteitsindex na een aanloopperiode van een paar jaar niet noemenswaardig meer veranderden; dat het aantal individuen en de biomassa van de spinnen (afgeleid van de gemiddelde lengte) de eerste 15 jaar toenamen, maar daarna redelijk stabiel bleven; en dat veranderingen in levenswijze na de eerste paar jaar gering waren. Al met al is er een grote dynamiek in de spinnenfauna geweest, maar valt er geen algemene achteruitgang van de spinnen te constateren.

Koen van Keer beschreef de pogingen om iets te behouden van de grootste populatie lentevuurspin *Eresus sandaliatus* ter wereld, op een heideveld bij Lommel in België: naar schatting 17.000 exemplaren! Deze dreigden allemaal te verdwijnen onder het grootste zonnepark van Europa, met zo’n 377.000 zonnepanelen. Een klein gedeelte van toekomstige te ontwikkelen terreinen kon worden aangekocht om als groene bufferzone te dienen. In 2018 werden vele lentevuurspinnewaarnemingen verhuisd naar de bufferzone.

Jinze Noordijk gaf een overzicht van de spinnen die er de afgelopen jaren bij zijn gekomen, de zogenaamde exoten. Sommige

Het symposium ‘Gaaf het wel goed met de spinnen?’ met, van links naar rechts, burgemeester van Oegstgeest Emile Jaensch, de nieuwe Ridder in de Orde van Oranje-Nassau Peter van Helsdingen en symposiumvoorzitter en -spreker Peter Koomen (foto Oscar Franken)

zijn hier al meer dan een eeuw, maar vooral in huizen. Tuincentra en kassen in dierentuinen vormen een nieuwe en onderbestudeerde biotoop in Nederland waar ook exotische spinnen zich vestigen. ‘Valse weduwen’ (grotere soorten van het geslacht *Steatoda*) zijn in opmars en zorgen voor de nodige onterechte paniek. De valse wolfspin *Zoropsis spinimana* komt sinds 2007 steeds vaker in stedelijk gebied voor en hij wordt door zijn imposante grootte (lichaamslengte bijna 2 cm) gemakkelijk opgemerkt. Braziliaanse zwerfspinnen van het geslacht *Phoneutria* (‘de giftigste spinnen ter wereld’) en de al dan niet zwarte weduwen van het geslacht *Latrodectus* worden wel eens ingevoerd en voor de beet moet met toch wat beducht zijn. Met sommige exoten gaat het uitstekend, maar het is lang niet altijd bekend wat ze betekenen voor de inheems spinnen.

’s Middags gaf Peter van Helsdingen een overzicht van de ontwikkeling van de arachnologie in Nederland, met illustre arachnologen als A.W.M. van Hasselt (eerste verspreidingsgegevens) en pater Chrysanthus (eerste KNNV-tabel). Later zijn daarbij gekomen de Nieuwsbrief Spined, regelmatige updates van de Catalogus van de Nederlandse Spinnen, de organisatie van jaarlijkse excursies voor arachnofielen, en het bijhouden van het spinnengedeelte van Fauna Europaea. Deze taken zullen in de toekomst door anderen overgenomen moeten worden. Ook zou het mooi zijn als er nog eens een rode lijst voor de Nederlandse spinnen zou komen. Veel spinnen zijn niet veel meer dan een naam. Er kunnen nog ontzettend veel observaties aan gedaan worden: gedrag, biologie, habitat. Mogelijk krijgen we dan ook meer inzicht over het wel en wee van de spinnen. Uit het ochtendprogramma bleek dat het waarschijnlijk met de spinnen in Nederland nog wel goed gaat, maar hoe lang gaat dat nog door? Vervolgens werd het programma onderbroken door de binnenkomst van een groot aantal familieleden en bekenden van Peter van Helsdingen, vergezeld door burgemeester Emile Jaensch van Oegstgeest. Deze benoemde Peter namens de Koning tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau vanwege zijn grote inzet voor de arachnologie, biodiversiteit en natuurbehoud in het algemeen. Het heffen van glazen en de welverdiende felicitaties zorgden voor enig oponthoud, maar er was toch nog een excursie naar het nabijgelegen natuurgebied De Klip. Het was koud, het woei en regende en hagelde, dus dat moet nog maar eens over. Er werd nog lang nagepraat tijdens de afsluitende borrel in het behaaglijke restaurant.

Peter Koomen

Monitoring vliegend hert

In 2018 is, in opdracht van de provincie Gelderland, een pilot-project van start gegaan voor het opzetten van een netwerk met monitoringsroutes voor het vliegend hert. Het doel hiervan is het verzamelen van data waarmee op termijn trends berekend kunnen worden. Hiervoor is een protocol ontwikkeld in het buitenland, dat momenteel in verschillende Europese landen wordt getest in de hoop om in de toekomst ook trends te kunnen berekenen op Europese schaal.

Protocol transectmonitoring

- Transect van 500 meter, opgedeeld in secties van 100 meter
- 30 minuten in constante trage snelheid
- 15 minuten voor zonsondergang tot 15 minuten erna
- 1 keer per week op de warmste avond gelopen
- Minimaal 6 keer gelopen, bij voorkeur 8 keer

Foto John Smit

- Telling wordt door één persoon uitgevoerd
- Alle dieren (levend of dood) worden genoteerd

In Gelderland zijn vorig jaar zes transecten gelopen, en aanvullend nog drie in Zuid-Limburg, Noord-Limburg en omgeving Mander. De resultaten waren zeer uiteenlopend, van één transect met louter nul-waarnemingen tot een totaal van 73 individuen verdeeld over acht ronden. Belangrijkste conclusie van vorig jaar: ‘het valt niet mee om goede plekken voor een monitoringsroute te vinden’. Het blijkt dat op veel plekken, waaronder ook bekende locaties voor het vliegend hert, de dieren toch vooral op een van de eikenbomen zitten en maar weinig vliegen of rondlopen. Uitzondering daarbij is de route die gelopen wordt onderaan het Reichswald in de buurt van Milsbeek, hier is op zwoele zomeravonden veel activiteit.

In 2019 worden 13 routes op de Veluwe gelopen. Er zijn meer routes ingemeten en de bedoeling is om dit netwerk de komende jaren verder uit te breiden, ook in andere verspreidingsgebieden van het vliegend hert.

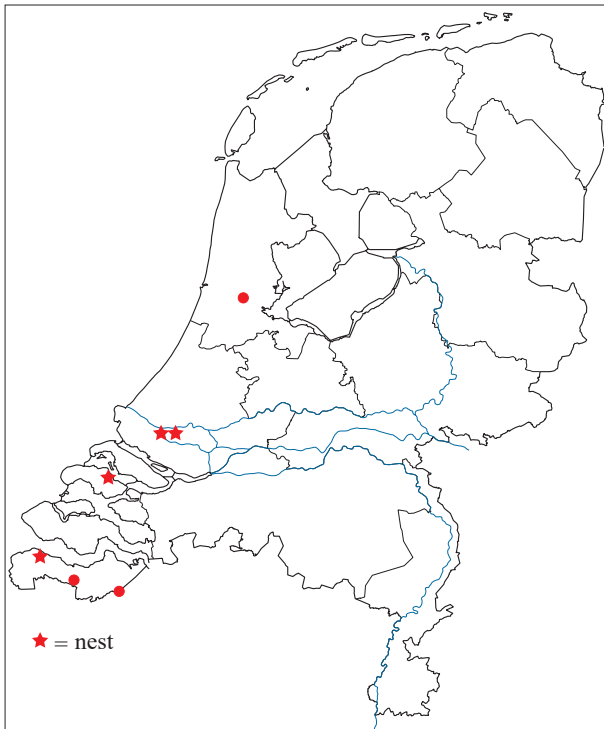
John Smit

Aziatische hoornaar

Zoals bekend heeft de Aziatische hoornaar *Vespa velutina* in 2018 een bruggenhoofd in ons land gekregen met minstens drie nesten, waarvan er eentje ook daadwerkelijk is uitgevloegen (Pernis). Op grond daarvan heeft EIS de verwachting uitgesproken dat er dit jaar meer nesten gevonden gaan worden en ook over een groter deel van ons land. Alles ten zuidwesten van de lijn Haarlem-Roermond is potentieel risicogebied, vonden ten noordoosten daarvan zijn voor dit jaar onaannemelijk. In opdracht van de NVWA hebben we de kennis in een handzame brochure gezet, zie www.eis-nederland.nl/aziatischehoornaar. Deze is onder de leden van de imkerverenigingen verspreid.

Ook dit jaar wist de Aziatische hoornaar ons weer te verrassen! De eerste waarneming kwam al uit mei, van een koningin op een primair nest bij Raamsdonk. Vonden van koninginnen in het voorjaar zijn zeldzaam. De aantallen hoornaars zijn in september het hoogst. Voor dit jaar verwachten we de eerste positieve meldingen rond half augustus.

Overigens leidde alle media-aandacht tot een stortvloed van onjuiste meldingen, veelal Europese hoornaar *Vespa crabro*, relatief vaak veldwesp *Polistes*, maar ook stadsreus *Volucella zonaria*, hoornaarvlinder *Sesia apiformis* en zelfs honingbij *Apis mellifera*. Dit was weer aanleiding tot kamervragen waarom de Aziatische hoornaar ‘plotseling overal’ opduikt. Gelukkig maakt de Tweede Kamer zich nu weer druk om de

Vondsten van de Aziatische hoornaar in Nederland. Bron: Smit, J. 2019. Opmars van de hoornaars (Hymenoptera: Vespidae). Nederlandse Faunistische Mededelingen 52: 79-86.

processierups die 'plotseling overal' opduikt.

Vondsten van Aziatische hoornaar graag met bewijs melden op Waarneming.nl of via e-mail (eis@naturalis.nl). Graag altijd even de kenmerken erop naslaan (zie brochure). Bij twijfel graag mailen en niet direct alarm slaan.

Theo Zeegers

Digitalisering Nederlandse Insecten

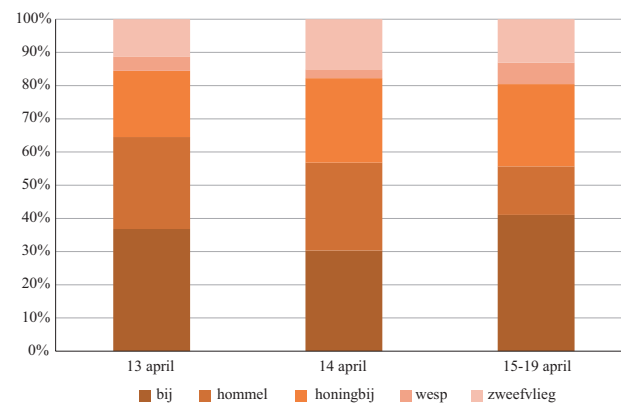
Voor de EIS-werkgroepen is de digitale beschikbaarheid van informatie uit de collectie van Naturalis van onschatbare waarde. Kennis over de historische verspreiding van insecten komt grotendeels uit deze bron. EIS heeft in het verleden al diverse deelcollecties gedigitaliseerd en deze zijn gebruikt bij projecten en publicaties over de Nederlandse ongewervelden. Binnen het FES-project zijn diverse insectengroepen (zoals waterkevers en lieveheersbeestjes) versneld gedigitaliseerd. Daarna hebben EIS en Naturalis de handen ineen geslagen om nieuwe groepen aan te pakken. Momenteel wordt gewerkt aan de bladwespen (inhoudelijke begeleiding Ad Mol) en netvleugeligen (Willem Hogenes). Het invoeren wordt verzorgd door Martijn Kos en Tjomme Fernhout. In de komende jaren zullen we diverse nieuwe groepen aanpakken, steeds met het doel om publicaties te realiseren.

Roy Kleukers

Nationale bijentelling

De nationale bijentelling 2019 is uitgevoerd in het weekend van 13 en 14 april. Omdat dit weekend koud was, met op zaterdag lokaal zelfs natte sneeuw, is besloten de telling te verlengen tot 19 april. Net als in 2018 kreeg de telling ruime aandacht in de media en hierdoor zijn er maar liefst 5425 tellingen uitgevoerd. Naar schatting hebben in die week zo'n 10.000 mensen in hun tuin gekeken naar bijen. De ruime media-aandacht en het grote aantal deelnemers maakt dat de educatieve doelstelling van de telling zeker bereikt is. Naast het NOS-journaal, het Jeugdjournaal en diverse landelijke radiozenders is er ook veel aandacht geweest op allerlei lokale zenders. De telling is voor het tweede jaar uitgevoerd en er is nog geen sprake van echte trends. De gegevens lijken redelijk betrouwbaar hoewel er ongetwijfeld sprake is van veel foutieve determinaties. De gegevens worden alleen gebruikt om te vergelijken met andere bijentellingen en worden niet toegevoegd aan het landelijke bestand.

Het weer tijdens het telweekend was erg koud. Het KNMI meldt over het weekend 'Ook overdag was het koud voor de tijd van het jaar en bleef het kwik op 12 en 13 april op de meeste plaatsen beneden de 10°C steken. Op de 13e vielen er lokaal winterse buien, met vooral in het noorden en oosten ook (natte) sneeuw'. De telling werd daarom verlengd tot 14-19 april en in

Het percentage exemplaren per hommelm, honingbij, bij (alle overige bijen), wesp en zweefvlieg per datum. Van de periode 15-19 zijn geen gegevens per dag bekend

die periode lag de temperatuur gelukkig een stuk hoger. Door het koude weer werden er op 12 en 13 april gemiddeld respectievelijk 12 en 13 exemplaren per telling gezien, terwijl er in de periode 14-19 april gemiddeld 23 exemplaren werden waargenomen. Hommels kunnen door hun formaat en warme vacht relatief goed tegen kou en werden daardoor relatief veel waargenomen in het weekend. In de periode 14-19 april zakte hun relatieve aandeel terug van 26-28% naar 15%.

Vincent Kalkman

Fauna in natuurbeheer

Vanuit de OBN-Expertisegroep Fauna is een brochure uitgebracht voor terreineigenaren om fauna meer en/of beter te betrekken bij natuurbeheermaatregelen: 'Kansen voor fauna in natuurbeheer'. Deze publicatie is vooral bedoeld om beheerders te inspireren: welke kansen kunnen in een gebied benut worden en wat zijn de bedreigingen. Vanuit de fauna dient hier vaak op een andere manier naar gekeken te worden dan voor flora of bodem. Diersoorten hebben vaak een breder gebruik van het gebied, vanwege hun behoefte aan voedsel, voortplanting, veiligheid (schuilen) en verplaatsing (beweging tussen de vorige drie v's). Om hier in het natuurbeheer rekening mee te houden is het goed om te denken in mozaïeken, gradienten en natuurlijke (niet te hevige) dynamiek. Als door het ontbreken van dynamiek de neiging ontstaat om natuurbeheer in te zetten, dan is gefaseerd en voorzichtig beheer noodzakelijk, waarbij goede inzichten in waardevolle microbiotopen onontbeerlijk zijn om dierpopulaties te sparen. Op al deze onderwerpen wordt ingegaan in de brochure die te lezen en downloaden is via Natuurkennis.nl.

Jinze Noordijk

Veldgidsen

Aan het begin van het dazenseizoen verscheen de nieuwe digitale veldgidsen. Deze is gratis te downloaden van Waarneming.nl (<https://tinyurl.com/y47uv656>). Daarmee is er voor alle 'leuke families' nu een veldgids beschikbaar. De veldgidsen zijn rijkelijk geïllustreerd met tekeningen en veldfoto's. Gehoopt wordt dat hiermee de determinatie van moeilijke genera als knobbeldazen *Hybomitra* vergemakkelijkt wordt. De veldgids is bruikbaar in heel Noordwest-Europa. Helaas moest de wetenschappelijke naam van de rosse knobbeldas gewijzigd worden van *Hybomitra ciureai* naar *solstitialis*. De bastaardknobbeldas wordt niet meer erkend als goede soort. Voor de bezoekers van de Ardennen is het relevant te weten dat de bolle knobbeldas nu onder de naam *Hybomitra*

Nijssen, M., J. Bouwman, H. van Kleef & J. Noordijk 2019. Kansen voor fauna in natuurbeheer. OBN Expertisegroep Fauna, KNNV Publishing, Zeist. OBN/VBNE, Driebergen.

confiformis gaat (en niet *nitidifrons*).

De auteurs wensen jullie veel dagenplezier toe en hopen op veel waarnemingen!

Theo Zeegers

Gasten van bijenhôtels weer beschikbaar

In 2019 beleefde het boek *Gasten van bijenhôtels* van Pieter van Breugel alweer haar derde druk. Deze populaire uitgave is hiermee voorlopig weer beschikbaar.

Roy Kleukers

Trendanalyse van aquatische insecten

Eerder publiceerde EIS samen met de Radboud Universiteit een trendanalyse van insecten, gebaseerd op een tweetal historische datasets (Kaaistoep en Wijster). Het lag voor de hand om ook de data van de waterschappen, verzameld in Limnodata Neerlandica, te gebruiken voor een trendanalyse van aquatische insecten. Nadere inspectie van de dataset leerde dat die onvoldoende informatie bevatte, maar dat de brondata bij de waterschappen zelf mogelijk wel geschikt zouden zijn. In opdracht van STOWA hebben EIS en Radboud Universiteit de taak op zich genomen deze trendanalyse uit te voeren. EIS is verantwoordelijk voor de selectie en kwaliteitscontrole van de data. Dit heeft geleid tot een gevalideerd databestand voor 7 van de 21 waterschappen. Radboud Universiteit is nu aan de slag met de analyse, de planning is dat de resultaten eind dit jaar beschikbaar komen.

Bram Koese & Theo Zeegers

Mierenonderzoek op Brabantse heides

Mieren spelen een belangrijke rol in allerlei ecosystemen en voedselwebben. Op verzoek van Bosgroep Zuid Nederland zijn in de gebieden De Malpie (gemeente Valkenswaard) en Papschot (gemeente Hilvarenbeek) steekmieren en andere mieren geïnventariseerd, omdat hier beheerwerkzaamheden gepland staan om de vochtige heide aantrekkelijker te maken voor onder andere het gentiaanblauwtje *Phengaris alcon*. Met name de moerassteekmier *Myrmica scabrinodis* en de bossteekmier *M. ruginodis*, en in mindere mate de gewone steekmier *M. rubra*, zijn belangrijk voor de vlinder, want de rupsen groeien op in hun nesten. Als meer details bekend zijn over de mieren in de gebieden, kan besloten worden of en waar maatregelen voor het gentiaanblauwtje genomen kunnen worden. In de praktijk betekenen die maatregelen vaak het aanleggen van plagplekjes (waar klokjesgentiaan kan ontkiemen) die vlak naast waardmierenpopulaties liggen. Tevens behoren heides tot de belangrijkste biotopen voor mieren en daarom is ook aandacht

Moerassteekmier *Myrmica scabrinodis* (foto Jitte Groothuis)

besteed aan de overige voorkomende soorten.

Van Papschot zijn door ons veldwerk en na raadpleging van de database 19 mierensoorten bekend en van De Malpie 18. Van enkele soorten, zoals bosmieren *Formica* s.str., veenmier *F. picea*, en de waardmieren van het gentiaanblauwtje, hebben we de verspreiding uitgewerkt zodat op basis hiervan beheerwerkzaamheden ingepland kunnen worden. Tevens zijn verschillende aanbevelingen gedaan over hoe om te gaan met de voorkomende mierensoorten. Voorzichtig en kleinschalig werken bij plaggen, waarbij gebruik wordt gemaakt van bestaande gradiënten in hoogte en vocht levert altijd de beste resultaten. Venige plekken moeten echter altijd ontzien worden bij plaggen vanwege de vaak drainerende werking hiervan. Om dichte maten pijpenstrootje te doorbreken, kunnen naast plaggen ook meer bodemfaunavriendelijke methoden worden ingezet, zoals schapenbegrazing en winterbranden. Bovendien is het wat selectiever laten staan van dennenopslag voordelig, want hierin vestigen zich vaak bladluizen, die honingdauw als voedsel voor de mieren leveren.

Jinze Noordijk & André van Loon

Insecten bij Albert Heijn

Het zal vermoedelijk weinigen ontgaan zijn dat Albert Heijn dit voorjaar de actie Top Insecten had. In totaal zijn 40.000.000 plaatjes en tattoos uitgedeeld bij de boodschappen. De plaatjes konden worden ingeplakt in een boekje dat voor 50 cent aangeschaft kon worden. Meer dan 500.000 boekjes zijn verkocht, zodat het merendeel van de basisschooljeugd nu een insectenboekje in huis heeft. De tattoos waren ongetwijfeld het grootste succes van de actie en hebben tot extra media-aandacht geleid. Naast de plaatjes en tattoos was er ook in de winkels bij de groente- en fruitafdeling aandacht voor insecten. Al met al zal de actie Top Insecten enkele miljoenen Nederlanders hebben bereikt. Het is natuurlijk de vraag wat er van beklijft, maar hopelijk helpt het mee met het creëren van een meer positieve grondhouding ten opzichte van insecten. En wie weet, misschien zijn er wel enkele kinderen die door de actie hun roeping in het leven hebben gevonden.

Vincent Kalkman

Onderzoek naar xyleemzuigende cicaden

In een groot project in 2018 werd onderzoek gedaan in het veld, de literatuur, collecties en databases naar xyleemzuigende cicaden rondom boomkwekerijen en glastuinbouwbedrijven. Xyleemzuigende cicaden zijn potentiële vectoren van *Xylella fastidiosa*, een voor vele soorten (commercieel gekweekte) planten schadelijke bacterie, die de quarantainestatus heeft in de EU. *Xylella* wordt momenteel gevonden in het westmediterrane gebied. In het onderzoek en rapport worden de volgende drie vragen behandeld. (i) Welke xyleemzuigende cicadensoorten komen er voor rondom boomkwekerijen en glastuinbouwbedrijven in Nederland, (ii) wat is hun fenologie, en (iii) hoe zijn ze efficiënt te bemonsteren?

In totaal vingen wij in 2018 op 12 locaties 98 cicadensoorten, waarvan er acht xyleemzuigend zijn. Hiernaast leven er in Nederland nog negen andere xyleemzuigende cicaden en zijn er drie soorten die hier mogelijk in de toekomst nog aan toegevoegd kunnen worden. Van alle soorten wordt de biologie, het voorkomen en de fenologie gegeven. Ook worden zes niet-xyleemzuigende soorten, die wel in de literatuur genoemd worden als *Xylella*-vector, behandeld. Van alle soorten zijn *Aphrophora alni* en *Philaenus spumarius* in Nederland de belangrijkste potentiële *Xylella*-vectoren. Daarnaast kunnen *A. pectoralis* en *A. salicina* (op *Salix*) en *Graphocephala fennahi* (op *Rhododendron*) als potentiële vector optreden. Dan zijn er nog twee soorten die momenteel nog niet als dusdanig te betitelen zijn, maar waarmee waarschijnlijk wel in de toekomst rekening gehouden dient te worden: *Neophilaenus campestris* en *Cicadella viridis*.

Schuimbeestje *Philaenus spumarius* (foto Hans Jonkman)

In de maanden juni tot en met september is de piek in voorkomen van de belangrijkste potentiële *Xylella*-vectoren en dit is dus ook de periode waarin het best bemonsterd wordt. Indien alle bij boomkwekerijen en glastuinbouw voorkomende xyleemzuigende cicaden bemonsterd moeten worden, dan dient aanvullend in mei gevangen te worden. De cicaden zijn te vangen door het afslepen en kloppen van houtige vegetatie (m.n. *Salix*) en grazige en kruidenrijke vegetatie. Door gericht voedselplanten te bemonsteren kunnen soms snel voldoende cicaden verzameld worden. Grazige vegetatie dient waarschijnlijk wel enkele (3-4) uren afgesleept te worden om met name van *P. spumarius* een voldoende groot monster te verzamelen (tientallen). Dit komt omdat in de betreffende gebieden de bermen en greppels relatief vaak gemaaid worden en daardoor de populatiedichtheid laag is.

Jinze Noordijk, Kees den Bieman, Marco de Haas & Ed Colijn

Soortzoekers

Bij een zoektocht naar beestjes in de natuur kom je vaak insecten tegen die je wel een beetje kent, maar waarvan je niet weet hoe je ze tot op soort kan determineren. We zijn bij EIS bezig om je in dit soort situaties te kunnen helpen. Kameelhalsvliegen en schorpioenvliegen zijn van die soortgroepen die je direct herkent en met onze digitale soortzoekers kun je ze ook op soort determineren! Bij de schorpioenvliegen zijn er helaas nog wat lastige exemplaren, maar de kameelhalsvliegen zijn met een goede vleugelfoto allemaal te doen. Ook voor de primitieve rotspringers (Machilidae) is er een soortzoeker, dus vergeet niet de kop van voren te fotograferen bij het keren van een steen! Ook andere opvallende insectengroepen hebben nu een soortzoeker, zoals kakkerlakken, oorwormen, mestkevers en wolzwevers! Ze zijn allemaal te vinden op Nederlandsesoorten.nl. Diverse soortzoekers worden samengesteld binnen het programma Capacity Building van de NDFF (BIJ12).

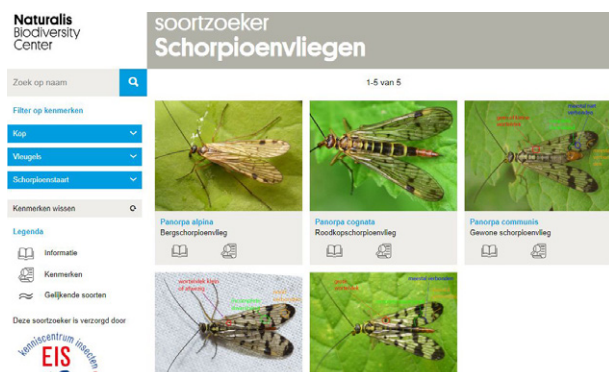

Amazonemier teruggevonden

EIS Kenniscentrum Insecten heeft de afgelopen jaren, op verzoek van de provincie Noord-Brabant, een aantal bedreigde insectensoorten in de provincie onderzocht. Een van die soorten was de amazonemier, een mier met een merkwaardige ecologie. Deze soort verzamelt slaafmieren van andere soorten en deze verrichten de werkzaamheden in en om het nest. De laatste waarneming van deze soort in Nederland dateerde van 2005 van De Plateaux. Na drie jaar onderzoek werd al bijna geconcludeerd dat de amazonemier verdwenen was, maar op de valreep ontdekten twee Belgische entomologen de soort in een onverwacht deel van dit gebied. Hopelijk zal het lukken om deze bijzondere mierensoort voor Noord-Brabant (en Nederland) te behouden.

Roy Kleukers

Daan Drukker

Een van de nieuwe soortzoekers: schorpioenvliegen

Amazonemier van De Plateaux (foto Theodoor Heijerman)

##Gedeputeerde Adnan Tekin van Noord-Holland opende het cameravallenproject in Wormerveer (foto Roy Kleukers)

Cameravallenproject van start

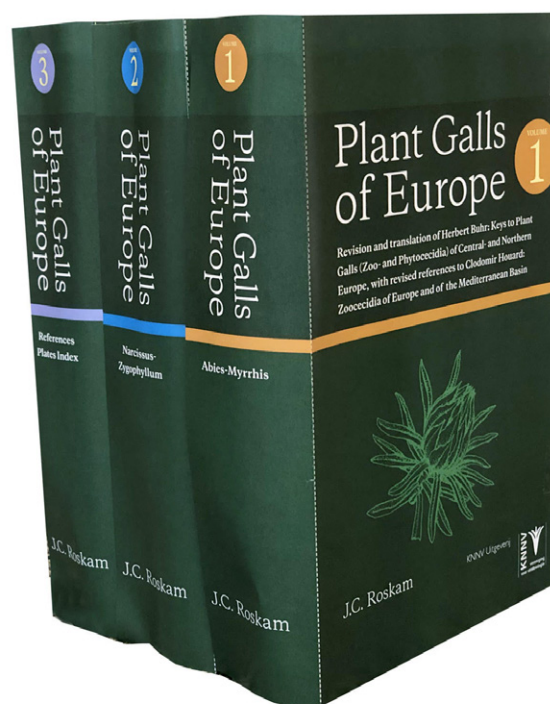
Op 15 mei vond de lancering plaats van het project automatische cameravallen plaats in Wormerveer. Het eerste exemplaar van de val werd gepresenteerd aan gedeputeerde Adnan Tekin van de provincie Noord-Holland en diverse journalisten. We hebben onze hoop gevestigd op deze nieuwe techniek om veranderingen in insectenbiomassa te gaan volgen. In 2019 zullen 100 automatische cameravallen ingezet worden, verdeeld over het land.

Roy Kleukers

Standaardwerk Europese gallen

Onlangs verscheen bij de KNNV Uitgeverij het driedelige standaardwerk *Plant galls of Europe* van de hand van Hans Roskam. De prijs is 399 euro. Te bestellen bij <https://knnvuitgeverij.nl>.

Roy Kleukers

Nederlandse Faunistische Mededelingen

Nummer 53 biedt weer een mooie variatie aan onderwerpen, nieuwe haften en wantsen, maar ook een nieuwe platrug, platworm en platkopwesp. Verder ruim aandacht voor de Europese kaakwesp, een vertegenwoordiger van de grote groep der sluipwespen.

- 1 D. Drukker, M. Korsten, A. Klink, B. van Maanen & H.J. Hop – Nieuwe en teruggekeerde haften in Nederland (Ephemeroptera)
- 17 B. Odé & Z. Bruijn – Verrassende vondst van de schildboomsprinkhaan *Cyrtaspis scutata* in Nederland (Orthoptera)
- 25 B. Aukema, C.F.M. den Bieman, G. Lommen, G. van de Maat, L. Troisfontaine & P. Vossen – Nieuwe en interessante Nederlandse wantsen ix (Hemiptera: Heteroptera)
- 43 S.A. de Waart – Vondst van de blauwe tuinplatworm *Caenoplana coerulea* in Nederland (Platyhelminthes: Geoplanidae)
- 47 M.P. Berg, A. Krediet & O. Franken – De witte platrug *Propolydesmus germanicus*, een miljoenpoot nieuw voor de fauna van Nederland (Myriapoda: Diplopoda: Polydesmidae)
- 55 J. de Rond – De platkopwesp *Cephalonomia mycetophila* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Bethyidae)
- 59 T.M.J. Peeters – De Europese kaakwesp *Pseudogonalos hahnii* in Nederland (Hymenoptera: Trigonalidae)
- 73 J. Smit & T. Fernhout – Een nieuwe vondst van de kleine bonte wespbij *Nomada roberjeotiana* (Hymenoptera: Anthophila: Apidae)
- 79 J. Smit – Opmars van de hoornaars (Hymenoptera: Vespiidae)

Save the date: EIS-dag 25 januari 2020

De EIS-dag 2020 heeft als thema 'Insecten in de stad'. Zeer waarschijnlijk kunnen we weer terecht bij Naturalis. Schrijf daarom 25 januari 2020 vast in uw agenda. Houd de Tentakel en Facebookpagina van EIS in de gaten voor meer info. Het definitieve programma zal worden opgenomen in nieuwsbrief 70.

Roy Kleukers

52

NEDERLANDSE FAUNISTISCHE MEDEDELINGEN

2019